

moleculis materiae propriam inesse, affinitatem, ut jam causa queat assignari, cur inter se coaluerint eo ordine ac dispositione, quam modo conspiciamus; ergo, etc.

Resp. ad 1. N. tum suppositum, tum assumptum propositi argumenti vere atheisticis digni. Negavi suppositum de atomis a se existentibus, cum hoc repugnet, ut patet ex dictis de motu ipsis insito, et tamen necessario ad ejusmodi combinationes efficiendas; est enim materiae proprietates inertia, quare moveri non potest nisi motu extrinsecus ei obviente et communicato. Negavi praeterea assumptum argumenti, quia cum omnia, quae in mundo sunt, ad certum finem ordinata sint, non potuit his finis praestitui nisi ab intelligente ordinatore (1).

Ad 2. D. Ab ente intelligente directas ac moderatas, C. hoc secluso N. ob rationes allatas. Addatur, hominem mente atque intelligentia praeditum fortuitae combinationis effectum esse non posse. Hinc etiam responsio habetur ad confirmationem desumptam ex possibilitate Iliadis Homeri aut Virgilii Aeneidos per fortuitam projectionem litterarum. Haec enim adeo absona sunt atque a communi hominum sensu abhorrentia, ut absque temporis jactura refelli non possint. Ad nos recreandos ab ejusmodi atheistarum nugis, praestiterit Tullii verba in medium afferre. *Hic ego non mirer, inquit, esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam solida atque individua vi et gravitate ferri, mundumque effici ornatisimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae vel quales libet aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici; quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποικίλη Graeci vocant, non sensu praeditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum esse perfectum?... Quod si mun-*

(1) Cons. Gerdil. diss. cit., ubi data opera ostendit impossibilem et absurdam esse hypothesim Epicuri eorumque omnium, qui cum secuti sunt, non solum quia in ea plura gratuito supponuntur, quae nulla ratione admitti possunt, cujusmodi esset multitudo infinita atomorum, earum necessaria existentia, motus ipsis insitus et essentialis, gravitas absque centro, aliaque ejusmodi, quae a sana philosophia abhorrent; sed etiam ex eo quod se ipsum destruat systema Epicuri. Si enim ponatur numerus atomorum infinitus, atomi commensurarentur spatio infinito, ideoque nec moveri possent, quod si ponatur finitus, nunquam inter se convenire ac cohaerere atomi potuissent in spatio infinito, ut fatetur ipse Lucretius, qui ita canit:

*Sic tibi si finita semel primordia quaedam
Constitues, avum debebunt sparsa per omne
Disjectare aetis diversi materiae.*

*Esse igitur genere in quovis primordia rerum
Infinita palam est.*

Absurdum Epicuri systema non minus eleganter quam energice evertit ipse Tullius, *De nat. Deorum*, lib. 1.

dum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quae sunt minus operosa et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem caeli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur (1).

Ad 3. D. Ab extrinseco seu a Deo communicata, C. a se N. Ex nulla enim intrinseca necessitate ejusmodi materiae moleculae hac proprietate affinitatis pollent, eo ipso quod necessitate propria atque intrinseca minime existant.

II. Obj. 1. Argumentum deductum ex mundi structura et ordine non evincit existentiam Dei seu conditoris, sed tantum ordinatoris alienius atque aedificatoris, nec moralem Dei naturam sufficienter exponit. 2. Tum praesertim eo nomine nutat, quod idea mundi visibilis ipsiusque finalitatis non nisi subjectiva sit, id est, in mente nostra residens, et quod incertum semper maneat an res, sive objecta, ideis respondeant. Ita Kantius (2).

(1) *De Nat. Deor.* lib. II, cap. 37, ed. Taur. Integer fere hic liber esset exscribendus, si omnia pulcherrime dicta atque ad rem nostram idonea referre quis vellet.

(2) Kantius ponit ut fundamentum suae philosophiae experientiam. Experientia vero juxta ipsum respectu facultatum nostrarum binos fontes habet et duplici elementorum specie coalescit; oritur nempe a sensibilitate et ab intellectu, id est, a passibilitate et activitate, seu principio passivo et principio activo. Ipsa rursus componitur ex duplici elementorum specie, quorum alia sunt subjectiva, alia objectiva. Elementa subjectiva nullam habent valorem objectivum, nisi ut formae objectivorum, ac propterea in collatione seu combinatione cum istis; extra ejusmodi collationem nullam habent realitatem. Hinc kantianismus definiri potest idealismus transcendentalis ac realismus empiricus, quoniam ipse nullam admittit realitatem a priori, sed in experientia tantum. Elementa subjectiva, quae inveniuntur in nostris conceptionibus empiricis, duplicis speciei sunt; alia sunt in objectis quatenus sentiuntur, alia quatenus cogitantur. Activitas intellectus consistit in *synthesi* et in *analysisi*. Ex applicatione horum principiorum Kantius omnes demonstrationes hucusque datas existentiae Dei rejicit; tum *ontologicam*, quia non existit nisi in conceptu nostro; tum *cosmologicam*, quia series contingentium est series phaenomenorum (et cum ex contingentia phaenomenorum deducitur *contingentia* totius universi in se spectati, juxta ipsum sophisma conficitur; causalitas enim juxta criticismum pertinet ad phaenomena, non autem ad res in se ipsis spectatas); tum denique *physico-theologicam*, quae ab ordine hujus universi progreditur ad evincendam existentiam auctoris sapientissimi; quia hoc argumentum pariter supponit valorem realem principii causalitatis. His omnibus probationibus Kantius in sua *Critica rationis practicae* sufficit alias deductas ab idea Dei legislatoris et felicitatis humanae. Kantius igitur, sublatiis receptis communi calculo Dei existentiae demonstrationibus, hanc solam suam substituit: Ratio practica necessariam ostendit societatem seu nexum felicitatis cum virtute; ad felicitatem tendimus quatenus entia moralia. Pro hac societate necessaria immortalitas, remuneratio aut poena futura, Dei cum suis attributis existentia. Porro, prosequitur Kantius, cum debeat admitti id quod est necessarii finis necessarium medium, illa habenda erunt ut vera, non vi cognitionis, sed *fide practica*. Est enim ratio practica principium credendi, non cognoscendi. Credere, ut ipse explicat.

Resp. ad 1. D. Et hoc ad propositum nostrum, evincendi nempe adversus atheos existentiam Dei, nobis sufficit, C. non sufficit N. Etenim athei non solum conditorem negant, sed etiam ordinatorem intelligentiam ac libertate praeditum existere inficiantur; ideoque tot hypotheses excogitarunt ad reddendam rationem hujus universi tam affabre elaborati. Si igitur ostenderimus, prout ostensum est, hujus mundi dispositionem, pulchritudinem et ordinem necessario exigere quempiam ordinatorem a mundo ipso distinctum, causam jam vicinam. Et haec quidem ex quadam, ut ita dicam, liberalitate erga impugnatores nostros et juxta eorum principia. Etenim falsum absolute est hunc mundum adspectabilem sive structuram universi non evincere nisi existentiam ordinatoris, non autem conditoris; tum quia in mundo homines sunt, quorum actus liberi non poterant praesciri, nisi ab intelligentia infinita, et tamen praesciri debuerunt; tum quia creatio atomorum omnino necessaria est, cum non poterint esse a se ipsis. Ceterum huic praemisimus argumentum ex necessitate entis ac primae causae deductum. Si haec simul uniantur, demonstratio absoluta evadit. Ad id vero, quod addit Kantius, argumentum istud cosmologicum non sufficienter exponere moralem Dei naturam, reponimus falsum id esse, spectata generalitate propositionis; etenim inter cetera, quae complectitur haec universitas rerum, homo ipse reperitur, in quo moralis Dei natura mirabiliter elucet.

Ad 2. N. Dato enim, quod idea mundi visibilis non sit nisi subjectiva (quod pariter ex dictis falsum est), attamen existit saltem in mente nostra ac proinde realis est. Jam vero si realis est idea ista, ex principio causalitatis, cujus vim a philosophis jam demonstratam supponimus, ab aliqua causa provenire debet. Et quoniam mens nostra in hujusmodi idea, teste intimo sensu, *passive* omnino se habet, causa illa ab ipsa mente distincta sit oportet; ac proinde aut erit Deus, aut certe ex causam nexu ad primam necessariam causam, nempe Deum omnino nos ducet. Quod si Kantianus ideam illam a mente ipsa profluere, ejusque quasi formam ac legem esse contendet, profecto mentem ipsam, ejusdem ratiocinationis ope, ab aliqua causa provenire debere probabitur, et cum contingens ac finita sit, tandem ad primam causam necessariam, atque infinitam inde nobis erit assurgendum; itaque etsi non constaret,

est aliquid admittere ut verum ex ratione sufficiente subjecti, non autem objecti; cognoscitur autem quod ratione subjecti et objecti certum est. Quare veritates illae sunt *postulata rationis practicae* quae ad scientias non pertinent; vi veritatis, vi objectiva carent, nec sunt demonstrabiles, necessario tamen sunt cum rationis legibus connexae. Cfr. *Kritik der reinen Vernunft*, pag. 620. Ergo ex Kantio existentia Dei, immortalitas animorum, etc., pendunt a mero *postulato*! Ergo ipsius demonstratio pure subjectiva est. Quid si diceretur homo ad solam felicitatem temporalem et sensibilem factus? Rueret ipsius demonstratio! Quomodo criticismus degeneret in rationalismum, idealismum, etc., ostendit Baldinotti, op. cit. in appendice ad suam *Metaphysicam* generalem.

seu nullum daretur medium, quo demonstrari posset huic ideae respondere res atque objecta externa, non minus firma subsisteret existentiae Dei demonstratio (in hypothesi etiam adversarii). Dei porro existentia constituta, progredimur ad ejus proprietates rimandas, inter quas deprehendimus ipsius bonitatem ac veracitatem, ex quibus rursus concludimus reipsa existere objecta externa; quia repugnat summae Dei veracitati ac bonitati nobis ingerere invincibilem illam, quam experimur, inclinationem ad admittendam realitatem objectorum, quae in sensus nostros agant, si haec objecta revera non existunt; deciperemur enim perpetuo, in errorem necessarium incidere, nec unquam de deceptione et errore moneremur. Hinc etiam inferas, nos ex principio quod Kantianum nisi desipere velint, necessario admittere debent directe Dei existentiam evincere, indirecte autem realem conformitatem inter ideas subjectivas et objectivas (1).

III. Obj. 1. Praecipua vis argumenti ad ostendam saltem existentiam supremi cujusdam ordinatoris sapientissimi innititur systemati *causarum finalium*; ast causae finales nullae dantur: ignorantia enim connexionis eventuum particularium cum systemate totius universi eas peperit; quae proinde in dies magis evanescent, quo scientia physica in dies proficit magis. Sana philosophia non videt in istis causis finalibus nisi expressionem ignorantiae, in qua versamur cau-

(1) Everso autem systemate fundamentali philosophiae Kantianae, necessario ruunt quae ipse deduxit; jam vero hoc praestitum a pluribus est, qui apertas contradictiones in philosophia kantiana ostenderunt. Consuli inter ceteros potest Galuppi, *Elementi di filosofia*, tom. III, *Dell'ideologia*, Messina 1827, lett. XI et XII, praesertim vero in suo *Saggio filosofico sulla critica della conoscenza*, vol. V. Nos enim haec philosophis relinquimus. Cl. autem Rosmini (*Opuscoli filosofici*, Milano 1827, vol. I, p. 108-109) ostendit Kantium ipsum ademisse suae demonstrationi, seu potius *postulato* ex ratione practica de existentia Dei, omnem vim, eo ipso quod non admiserit hominis naturam fuisse sapienter constitutam, et convenientiam, quam inter felicitatem et virtutem deprehendimus, non esse nisi apparentem, et hinc nihil posse juxta rationem theoreticam, in hujus auctoris systemate, jure concludi. Etenim, ut posset affirmari quidquid nobis videtur, seu sese offert ut conveniens, debere aliquando evenire, necesse esset, juxta Kantium, transcendere fines omnes et limites humani intellectus. Inductiones igitur rationis practicae ac sua postulata talem nexum habent cum ratione theoretica, ut ab ipsa declarentur gratuita. « Ricogliamo almeno di buono, *juvat concludere verbis cl. auctoris*, da così desolante filosofia questa preziosa confessione, che l'esistenza di Dio è pur ciò, che riempie il vuoto della umana natura, cioè, che questa natura sente a se medesima necessario, cioè, a cui incessantemente e irrepugnabilmente sospira: confessione che fa il maggiore encomio alle filosofie, le quali insegnano essere questa esistenza dimostrabile, e che fa la maggior condanna del criticismo. Potrà l'uomo abbracciare un sistema che dichiara impossibile dimostrare ciò, che alla sua natura è assolutamente necessario di ammettere?... Adunque la prova morale, onde Kant vuole dimostrare la divina esistenza o non prova nulla, o se prova, prova insieme colla divina esistenza anche la falsità, e l'impossibilità del kantiano sistema.

sarum verarum, quæ nempe inhaerent rebus ipsis (1).
2. Sane deductio existentiae Dei ex causis finalibus supponit ens supremum agere juxta praestitutos fines, prout agere nos consuevimus in actionibus nostris liberis ac deliberatis, quod est statuere Deum homini similem, seu anthropomorphismum; ergo (2).

Resp. ad 1. *Conc. maj. neg. min.* Adductam vero probationem ex ignorantia nostra verarum causarum, *D.* Sana philosophia excludit principium perperam dictum causarum finalium, ex quo nonnulli philosophi sibi arrogarunt explicationem tot naturæ phenomenon, *C.* excludit veras causas finales *N.* Respi debet a sana philosophia illorum agendi ratio, qui per errorem excogitarunt causas finales ad explicanda nonnulla phaenomena, quorum veram causam ignorabant, ex gr. cum per horrorem a vacuo exponerent ascensum aquæ per antillas aspirantes; et sic de ceteris ejusmodi dicatur, quæ utique evanuerunt, quo majores progressus physica assecuta est; de his porro hic non loquimur. Sed si sermo instituitur de causis, quæ producunt aliquos effectus ob determinatos fines, quasque propterea *finales* vocamus, tantum abest ut sana philosophia eas excludat, ut negare illas nemo possit, quin neget aliquas causas producere realiter eos effectus, quos producunt. Non solum proinde nulla habetur contradictio inter causas physicas et causas finales, sed potius causæ physicae finalibus inserviunt. Quænam sane contradictio invenitur inter hanc expressionem: cor est potentia principalis, quæ impellit sanguinem in vasa; et aliam: cor est potentia principalis, quæ impellit sanguinem in vasa, ut per totam machinam animale diffundatur? Propterea qui rejicit causas finales, statuere debet nec oculum ad videndum, nec aures ad audiendum, nec solem ad illuminandum, nec ignem ad calefaciendum, etc. facta esse, quæ quidem assertiones omnes sensui naturæ communi evidenter adversantur. Ut hoc magis pateat, ponatur exemplum oculi. Nimirum oculus ita constructus est, ut ab ipso producantur illæ modificationes lucis, ex quibus visio consurgit; ergo, cum ejusmodi modificationes velut causam propriam agnoscant dictam structuram oculi, quarum quidem consecutio seu finis est visio, sequitur talem structuram seu oculum ita constructum causam realem esse cujusdam effectus ducentis ad quemdam finem, ac propterea causam finalem.

Dices: Fieri posset ut talis structura sic effecta fuerit, non ut inserviret lucis modificationi, sed ex accidentali rerum eventu seu casu.

Resp. *N.* Quia ea, quæ casu fiunt, non sunt constantia et uniformia, prout cernimus tum in oculo tum in ceteris corporis nostri organis esse. Secus qui horologium spectaret horas indicans, dicere posset sphaerulam, quæ constanter et uniformiter movetur

(1) Ita La Place, *Essai philosophique sur les probabilités*, Paris 1816, 3 edit. pag. 2.

(2) Hume, *Inquiry concern. human Understanding*, sec. xi, pag. 150, 160.

ad horas indicandas, id casu præstare, quod esset omnino absolum (1).

Ad 2. *D.* Id est, esset ex liberis ac deliberatis hominis actionibus, quæ ad certum finem ponuntur, analogice assurgere ad Deum, *C.* esset Deum similem prorsus homini efficere *N.* Nempe cum tot mirabiles effectus homo cernat in hac rerum universitate, qui præstitutos fines habent, atque intelligat ejusmodi fines non posse adscribi rebus ipsis materialibus, sed dispositioni alicui ipsis extrinsecæ, infert mentem aliquam, infinita sapientia præditam, quæ res ipsas ita disposuerit, seu fines illos peculiare ipsis præstituerit, et quidem libere, quum nihil repugnet diversum ordinem Deum potuisse statuere. Physici jam fatentur per se nullam esse intrinsecam rationem, cur corpora potius tellurem versus descendant, quam ascendant (2).

Inst. Ex effectu tota causæ essentia cognosci non potest. Nam ex effectu non possumus nec plures nec alias proprietates vel qualitates causæ tribuere, quam eas, quas in effectu deprehendimus. Quare essentiam divinitatis ex finita rerum natura cognoscere non possumus (3).

Resp. 1. Dato toto argumento, negamus aliquid inde contra nos deduci. Non enim hic agitur de essentia Dei cognoscenda, sed de existentia. Resp. 2. *D.* Ex effectu non possumus essentiam infinitam divinitatis cognoscere adequate, *C.* inadæquate *N.* (4).

Inst. 1. Ex hoc argumento physico-theologico non exurgit nisi probabilis conjectura vel præsumptio existentiae Dei; deberet proinde istud argumentum ab institutionibus theologis expungi (5). Et sane 2. si nulla certitudo haberi potest, nisi supposita Dei existentia, quæ tamen non habetur 3. nisi per fidem, et

(1) Cons. Ruffini, *Riflessioni critiche sopra il saggio filosofico intorno alle probabilità*, etc. Modena 1821, part. II, pag. 55 et 54.

De causis finalibus etiam fuse agit Bergier, *Traité hist. et dogmat. de la vraie relig.* tom. II, ch. 4. art. 9, § 1 et seq.

(2) Cons. inter ceteros D. Haüy, *Traité élémentaire de physique*, 5 edit. Paris 1821, tom. I, Introduction, p. 4, ubi citat Newtonis opus *Opticæ lucis*, lib. III, quæst. 28. Cons. etiam § 4, *De la divisibilité*, n. 28, art. II, *De l'attraction*, n. 29. Hoc ipsum clariori in lumine ponit J. B. Pianciani S. J. *Institut. physico-chimiche*, Roma 1853, vol. I, Introduction, pag. 46 et seq. Sed legendus Newton ipse in op. *Philosophiæ naturalis principia mathematica*, edit. 2, pag. 284. et seqq., vol. in-4, Cantabrigiæ 1713, ubi plura magnifice scribit de Dei consilio, dominio, majestate, virtute, providentia, immensitate ceterisque ejusdem attributis. Attamen Leibnitzius accusat Newton, quod non satis alte de Deo senserit. Cfr. *Pensées de Leibnitz sur la religion et sur la morale*, Paris 1819. Cujus quidem censuræ causam suo loco expendemus.

(3) Hume, loc. cit. p. 151.

(4) Quomodo ex ordine hujus universi pervenire possimus ad cognitionem existentiae, non solum ordinis sapientissimi, sed etiam conditoris, ostendit Suarez, *Metaph.* tom. II, disp. 29, sect. 2, § 9.

(5) Sic Ziegler, *Beiträge zur Geschichte*, etc., nempe *Collationes ad hist. fidei exist. Dei in theol.*; et Schleiermacher, *Der christ. Glaube*, etc., seu, *Fides christiana*, etc. I, p. 170. seqq.

quæ est prima veritas, nunquam poterit ex ratione individuali confici demonstratio Dei existentiae, cum nec de ipsa rationis individualis existentia, nondum supposita existentia Dei, certus quis esse possit; ac proinde ordinem inverteret, qui sic argumentaretur: *Ego existo, ergo existit Deus, vel: Mundus existit, ergo existit Deus* (1).

Resp. Ad 1. *Neg.* Cum scripturae perpetuo ad istud argumenti genus homines provocent. Sic in lib. Job (XII, 7) legitur: *Interroga jumenta, et docebunt te; et volatilia caeli, et indicabunt tibi. Loquere terræ, et respondebit tibi; et narrabunt pisces maris. Quis ignorat, quod omnia hæc manus Domini fecerit?* Tum in lib. Sapientie (XIII, 4 et seq.): *Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei; et de his, quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnoverunt, quis esset artifex.* Et alibi passim; adeo ut Apostolus philosophos *inexcusabiles* vocet, eo quod Deum, ab ipsis lu-

(1) Ita in vol. II, op. *Essai sur l'indifférence en matière de religion*, edit. 4, Paris 1822. Juvat hic nonnulla in medium afferre ex iis quæ auctor hujus libri sparsim scribit de hoc argumento, ut melius ipsius principia cognoscantur: « Tout ce qu'affirme comme vrai une raison qui peut se tromper, peut être faux, tout ce qu'elle affirme comme faux peut être vrai. Donc rien de ce qu'affirme une raison faillible n'est certain (Préf. pag. VII). Qu'est l'autorité à laquelle tous les esprits doivent obéir? Est-ce l'autorité d'un ou de quelques hommes? Non; mais la raison générale manifestée par le témoignage ou par la parole, *Ibia*, pag. cxx (ast nonne uni vel aliquot hominibus Christus dixit: *Euntes docete?*) Numquid omnes non tenebantur ipsis obedire?) Suis-je certain que je sens? Quelle autre preuve en ai-je que ma sensation même, ou plutôt je ne sais quelle croyance souvent trompeuse, etc., (p. 7. et 8). Toute certitude repose sur la connaissance de Dieu (pag. 41 note). Oublions un instant que Dieu est, comment pourrez-vous être certain d'une existence impossible, si Dieu n'est pas n. p. 45). Il suffit que la raison individuelle puisse se tromper sur un seul principe, sur une seule conséquence, sur un seul point quelconque, pour que tout ce qui lui paraît évident devienne douteux (p. 106). Chercher la certitude de notre existence, c'est en chercher la raison qui n'est pas en nous, *ibid.* (Hic auctor ut in pluribus aliis locis confundit causam existentiae cum certitudine hypothetica existentiae. Haud dubie sensus intimus nobis præbet certitudinem completam existentie nostræ. Auctur être créé, s'il ne commençait pas à dire: Je crois, ne pourrait jamais dire: Je suis, p. 225 (*Ego credo* perinde valet ac *ego sum credens*, ergo affirmatio: *Ego sum*, præcedit illam: *Ego credo*) Dieu pourrait-il tromper l'homme, ou lui révéler l'erreur? Il y a contradiction dans les termes, car on ne révèle que ce qui est, et l'erreur n'est pas, p. 123 n. (Auctor potuisset dicere ex S. Thoma distinctionem inter errorem in rebus et errorem qui est in mente. Error in rebus non est seu non existit, ut fertur, a parte rei; ast error sæpe existit in mente; etenim iudicium falsum est operatio mentis; ac proinde in ipsa est). Et hæc speciminis gratia attulisse sufficiat. Ex his tamen quilibet sibi potest ideam efformare vani et erronei illius philosophici systematis ac novæ ejusmodi philosophandi methodi, quam merito Gregorius XVI, in sua encyclica data sub die 26 Junii 1854, reprobat. Eius verba inferius referemus. Cons. Rozaven S. J. in op. *Examen d'un ouvrage intitulé, Des doctrines philosophiques*, etc. Avignon 1851, ch. 4.

mine rationis cognitum ex iis, quæ facta sunt, non glorificaverint (Rom. I, 20.). Itaque non agitur tantum de probabilitate vel conjectura, sed de certitudine, qua homo ex his, quæ facta sunt, Dei cognitionem habere potest; alioquin nec *vani* neque *inexcusabiles* dicerentur, qui eum ignorant. Quare hoc argumentum a theologia amoveri non debet, quinimo est maxime theologi proprium; ut patres ipsi facto suo ostenderunt (1).

Ad 2. *Neg.* Hoc enim est commentum non minus antiquitati quam sanae philosophiæ contrarium. Nam nisi logicæ saltem prius constaret de mei ipsius, seu, ut fertur, mei *ego* existentia, nulla omnino esset via, nullum suppeterot medium sive ad cognoscendum testimonium generis humani, ex quo juxta adversarios pendet certitudo existentiae tum Dei tum meæ, quod est vere paradoxum, sive ad deprehendam existentiam revelationis. Nec enim possum cognoscere ea, quæ sunt extra me, nisi per media, quæ sunt in me; sed si ista media fallacia et incerta sunt, quomodo potero mihi comparare certitudinem eorum, quæ extra me sita sunt? Adde scripturam contrarium omnino supponere, ut ex allatis testimoniis aliisque prope innumeris, quæ afferri possent, compertum sit. Idem dicendum de patribus et theologis, præsertim S. Thoma, qui quinque affert argumenta physico-theologica ad Dei existentiam evincendam (2).

Ad 3. *D.* Ut auctor ordinis supernaturalis, *C.* ut auctor naturæ *N.* Nam, ut supra animadvertimus, tum per fidem, tum per rationem, Dei cognitio haberi potest (5). Ad id quod subditur de Deo, quod sit prima veritas, *D.* Est prima veritas metaphysica, *C.* logica *N.* Hinc neg. conseq. quæ præterea innititur falso principio, quod scilicet individualis ratio semper et in omnibus casibus fallax sit, quod pariter a sana philosophia respuitur, ut logici suo loco docent; sic ex dictis ruunt cætera omnia quæ subjiciuntur.

DIFFICULTATES

Adversus argumentum morale.

I. Obj. Incertum est factum, cui innititur argumentum morale. 1. Plures veteres populi ab antiquis scriptoribus athei perhibentur. 2. Plures recentiores

(1) Cfr. Petavius, *De Deo*, lib. I, cap. 4, et seqq.

(2) 1 p. q. 2, ar. 3.

(3) S. Thomas, *Contra gentes*, lib. I, cap. 5: « Est autem, *inquit*, in his, quæ de Deo constentur, duplex veritatis modus. Quædam namque vera sunt de Deo, quæ omnem facultatem humanæ rationis excedunt, ut Deum esse trinum et unum. Quædam vero sunt, ad quæ etiam ratio naturalis pertingere potest, sicut est Deum esse, Deum esse unum, et alia hujusmodi, quæ etiam philosophi demonstrative de Deo probaverunt, ducti naturalis lumine rationis. » Ex his pariter refellitur Bautain, qui negat fieri posse, ut homo sua ratione possit sibi comparare Dei ejusque attributorum cognitionem. Cons. *Avertissement*, pag. 5, quæ assertio periculi plena est et contraria patribus, theologis, imo vel ipsi Scripturæ, ut ex dictis constat. Recolantur tamen quæ paulo ante de Bautainio scripsimus.

viatores idem testantur de populis sylvestribus recens detectis. 3. Plures adhuc populi nobis inco- gniti sunt, nihil propterea de istis affirmari potest. Sed quod maximi faciendum est, 4. plures sive anti- qui sive recentiores philosophi atheismum professi sunt; 5. porro philosophorum auctoritas preferenda est opinioni populorum, rudium præsertim ac barba- rorum (1); ergo.

Resp. N. A. Ad 1. D. Athei perhibentur, at im- merito, C. vere ac merito N. Nemo enim ex antiquis illis scriptoribus, qui diversos populos velut atheos traducunt, eos inquit, sed falsis rumoribus decipi poterunt, ex eo quod vel idola non colerent, vel numina diversa ab iis, quæ illi colebant, adorarent. Hæc de causa judæos, christianos, gallos atheos pro- clamantur. Præterea in eam ire sententiam potuerunt ex projectis moribus illorum populorum, ut sæpe etiam contigit. Ceterum adeo constans erat apud veteres factum istud, quod propugnamus, ut præstan- tissimi philosophi Plato, Aristoteles, Cicero, Plutar- chus, Maximus Tyrius, Epictetus aliique eo usi fuerint ad Dei existentiam adstruendam. Epicurus ipse illud admittebat (2).

Ad 2. D. Absque ratione ac nimia animi levitate ducti, C. rei veritate N. Etenim postea compertum est eos ipsos populos, quos nulla religione detineri antea dixerunt nonnulli, et divinitatem coluisse, et suos habuisse ritus, etc., (3). Nunc extra omnis du- bitationis aleam factum istud habent increduli ipsi, nec athei illud amplius inficiantur. Fatentur enim populum, quo magis rudis est ac sylvester, eo magis propensum esse ad deos sibi fingendos (4); diffi- cile omnino esse populum invenire, qui quamdam immortalitatis speciem animabus nostris non tri- buat (5). Ex quo concludunt deorum imperium in- exterminabile esse.

Ad 3. Resp. 1. Ergo nihil ex ipsis adversus Dei existentiam concludi potest. Resp. 2. D. Ita tamen ut ex analogia concludere jure possimus eos a cete- ris non dissentire, eo ipso quod ceteris populis simi- les sint, C. secus N. Cum isti homines ab eadem origine proveniant, ac eadem naturæ propensione donati sint, nullum dubium subesse potest eos divi-

(1) Bayle, *Contin. des Pensées div.* a § 7 ad 31, item *Rép. aux quest. d'un prov.* a cap 93 ad 113; Vol- taire, *Essai sur l'Histoire générale*, tom. 1, chap. 6, pag. 91.

(2) Cicero, *De natura Deorum*, lib. 1, cap. 16: « Solus enim, inquit, vidit, primum esse deos; quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus homi- num, quod non habet sine doctrina anticipationem quamdam deorum? Quam appellat πρόληψις Epicurus, etc. » Et alibi.

(3) Cons. Bergier, *op. cit.* tom. II, cap. 4, art. 12, § 1 et seqq.; Feller, *Catéchisme philosophique*, liv. 1, chap. 1, § 6; Tournemine, *Réflexions sur l'athéisme*, ad calcem operis, quod inscribitur *Démonstration de l'existence de Dieu*, par Fénelon, édit. Lyon 1805.

(4) *Syst. de la nat.* 2. part. chap. 40 et 41.

(5) *Ibid.* tom. 1, ch. 15, pag. 260, 275, 279; *Lettre de Trasibule*, pag. 285.

nitatis ideam pariter habere, prout semper comper- tum est illam habuisse omnes, quotquot detecti sunt. Quod si aliqui athei reipsa reperirentur, velut generis humani monstra spectari deberent, neque ex iis de humani generis sensu iudicium effingi pos- set (1).

Ad 4. D. Qu fuerint vel sint athei practici, plures enumerantur, C. dogmatici sive speculativi N. Pauci omnino isti recensentur, neque unquam sectam insti- tuerunt (2).

Ad 5. D. Philosophorum re nempè et nomine, C. nomine et quidem immerito sibi assumpto N. Au- ctoritas philosophi in iis, quæ ad sensum naturæ communem spectant, nec doctrinam exigunt, sunt minoris auctoritatis, quam populus ipse, si extrinse- cum, ut ita dicam, nomen quoddam excipias. Quis enim philosophos dicat eos, quorum philosophia in sola impietatis professione consistit? His igitur natu- ræ monstris merito præferuntur rudes atque inculti populi, qui naturæ ductum, communem sensum et antiquam traditionem sequuti, veritatem conserva- runt, quam illi nulla convictione ducti, imo relu- tante conscientia obstinate rejiciunt. Nego præterea suppositum ex dictis.

II. Obj. Dato etiam facto, nihil inde deducitur, quia hæc Dei notio repeti potest 1. ex timore, juxta illud Petronii dictum:

*Primus in orbe Deos fecit timor, ardua caelo
Fulgmina cum caderent* (3);

vel 2. ex ignorantia legum physicarum, qua factum est, ut Deo tribuerentur phænomena, quorum causa ignorabatur; 3. ex domestica institutione; 4. ex sa- cerdotum fraude; 5. ex legislatorum auctoritate; vel 6. ex quadam propensione homini naturali; ergo.

Resp. ad 1. N. Cum videamus apud omnes popu- los divinitatem coli convivii, ludis, spectaculis, die- bus festis, etc. Prima sacrificia, quorum mentio fit in historia, sunt illa, quæ obtulerunt Cain et Abel, quæ tamen pro objecto non habebant nisi gratiarum actionem pro acceptis beneficiis et testimonium erga Dei majestatem ac bonitatem. Addatur timorem po- tius causam esse, cur athei quærant sibi persuadere

(1) Certe Cotta apud Ciceronem, *De nat. deor.* lib. 1, cap. 23, nullum gentium exemplum protulit atheo- rum, sed contentus fuit vagum ingerere dubium, *equidem arbitor, iniquis, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deo- rum sit.*

(2) Observat comes De Maistre in opere, quod in- scribitur *De l'Eglise gallicane*, lib. 1, chap. 9: *Pour l'honneur du genre humain l'athéisme jusqu'à nos jours peut-être, n'a jamais été une secte.* Imo plures sunt, qui absolute negant existisse veros atheos positivos et ex vera persuasionem. Cons. Tournemine loc. cit. et Feller pariter loc. cit.

(3) In fragmentis, pag. 676, edit. Burmann. Pe- tronius merito dictus est auctor purissimæ impuritatis. Ex hoc autem auctore mutuatus est Raynal, sive au- ctor operis, quod inscribitur *Histoire philosophique et politique des deux Indes*, liv. VII, pag. 1, suam reli- gionis definitionem: « La religion est l'effet du senti- ment de nos maux et de la crainte des puissances in- visibles. »

Deum non esse; constat enim quo scelestiores ho- mines sunt, eo magis illos dubitare de Dei existentia ob conceptum poenarum metum. Ex quibus merito concludimus timorem potius atheismi originem esse, quam inductæ persuasionis Dei existentia. Profecto non timeretur Deus, nisi prius ejus existentia crede- retur (1). Dogma existentia Dei opponitur omnibus cupiditatibus; hinc oritur illa, quam recte comes De Maistre vocavit *theophobia* seu Dei horrorem, qua non parum laborant philosophi materialistæ.

Ad 2. pariter N. Alioquin quo populi cultiores fie- rent, minus in Deum crederent, altamen experientia contrarium evincit. Physici ac philosophi qui peri- tiores, iidem et religiosiores quoque fuerunt, ut exem- pla Newtoni, Euleri, Galilei aliorumque confirmant. Hinc celebre illud Baconis a Verulamio dictum: *Leves gustus in philosophia movere fortasse posse ad atheis- mum, sed pleniore haustus ad religionem reducere* (2).

Ad 3. N. In primis enim quæri posset, qui factum fuerit, ut domestica institutio, quæ in reliquis om- nibus apud diversas nationes adeo varia est, in hoc solum fuerit adeo constans ac uniformis? Deinde di- cimus non potuisse hujusmodi institutionem induci, nisi præcessisset cognitio existentia Dei.

Ad 4. N. Aliter deberent prius supponi sacerdotes quam Deus, ad cujus cultum sacerdotes instituti sunt, quod est absurdum. Sublata enim idea Dei nullum jam locum habere potest sacerdotium, quod ad Deum honorandum assumitur.

Ad 5. Eadem ratione negatur, nisi enim prius in populis viguisset persuasio existentia Dei, nunquam potuissent legislatores eo medio uti ad populos in of- ficio continendos cum idea Dei et religionis anterior

(1) Cl. Gerdilius agnoscit fontem et originem uni- versalis consensionis omnium hominum circa divini- tatis cultum in prænotione quadam anteriori justis et injustis, quæ includit prænotionem Dei supremi legis- latoris. Præstat ipsius verba afferre: « Cantici pure, ait ipse, quanto si vuole il celebre verso: *Primus in orbe Deos fecit timor*; il timor non avrebbe giammai potuto creare gli dei nella fantasia degli uomini, se non avesse già trovata la mente loro imbevuta delle nozioni del giusto e del l'ingiusto, per le quali cono- scendo essi le loro scelleraggini e condannandole in- ternamente, e degne stimandole di vitupero e di ca- stigo, cominciarono a provare i crudeli rimordimenti della macchiata coscienza. Nè questo timore eccitato dalla coscienza del delitto più oltre sarebbe proce- duto, nè ad altro avrebbe potuto indurre gli uomini, che a cercare un compenso contro la vendetta degli altri uomini, ne mai avrebbe avuto forza di fare ideare un punitore in cielo, se creduto non avessero, che l'iniquità è rea in se stessa, non solo da fuggirsi, perchè viene dagli altri uomini castigata per lo male, che ne ricevono, e se a questa nozione morale del giusto e dell'ingiusto non andasse naturalmente unita la *prenozione almeno confusa del supremo legislatore*, il quale prima dell' areopago e prima degli editi del pretore ha segnato ed impresso con eterni caratteri e vivaci la legge, che vieta l'omicidio, e il tradimento, e rende odiosa allo scellerato stesso la propria mal- vagità. Cons. in Discorso preliminare delle disposi- zioni dello spirito nello studio della religione, » pag. 77 et seqq. opp. edit. Rom. tom. IX. Cons. etiam Cicero, hb. 1, *De legibus*.

(2) *De augm. scient.* lib. 1.

sit qualibet societate (1). Facta insuper ac monumenta historica adversariis refragantur. Non desunt ex atheorum antesignanis, qui effutiant divinitatem maxi- mum esse regum hostem (2), nec potuisse propterea ab ipsis excogitari.

Ad 6. D. Ex propensione homini naturali una cum persuasionem, C. ex sola propensione in sensu adver- sarii N. Nullum utique dubium est hominem in se experiri veram indigentiam religionis, ac proinde exi- stentia Dei; non minus enim Deus cordi nostro necessarius est, quam cibus nostræ conservationi. Atta- men hæc propensio non excludit imò supponit intimam persuasionem Dei existentis, quem omni hominum classi et ordini cœli ac terra atque omnia et singula objecta perpetuo prædicant; siquidem fieri nequit, ut homo identidem extra se veluti raptus naturæ con- templatione secum non reputet conditam eam esse a suprema, omnipotenti ac sapientissima causa, quæ se prodit in maximis et in minimis objectis eorumque mirabili relatione, motu, legibus, etc.

III. Obj. 1. Errores non pauci universales fuerunt, uti eclipseon et meteorarum timor, opinio motus solis circa tellurem, astrologia judiciaria, polytheismus atque idololatria, aliaque non pauca; ex unanimi igitur populorum consensione frustra Dei existentia ad- struitur; præsertim 2. cum nullus populus fuerit, qui rectam de Deo notionem habuerit, 3. ipsis judæis non exceptis (3), qui neque ejus spiritualitatem, neque immensitatem agnoverunt, sed nationalem existima- runt, ut ceteræ gentes suos habebant. 4. Cum vero perinde sit male de Deo sentire ac Deum ipsum de- struere, ex generali polytheismo jure iterum conclu- ditur nullum esse argumentum, quod ex humano consensu deducitur.

Res. Ad 1. D. Universales et constantes, N. uni- versales, *subdist.* ita tamen ut eorum causa et origo cognoscatur, C. ita ut ignoretur N. In primis igitur

(1) Cons. opusculum *Origine des lois, des arts et des sciences*, part. 1, liv. 1, chap. 1. Cons. etiam Fel- ler *op. cit.* n. 91 et seqq.

(2) Sic auctor libri cui nomen *Essai sur les préju- gés*, pag. 387.

(3) Rationalistæ in hac sententia sunt Judæis mi- nime rectam Dei ideam fuisse, neque talem exhiberi in Veteris Testamenti libris. Quod ut pateat, opera præmium ducimus aliquod ex ipsorum libris testimo- nium promere. Sic enim scribit Wegscheider, *op. cit.* § 9, n. a: « Omnino modus, inquit, quo idea numi- nis a diversis effecta est, magnopere pendit a rei- publicæ forma, quæ apud alios populos alia extaret. Sic regimen patriarchale, quod apud Israelitas primo obtinuit, facillime ad monotheismum eos perduxit, nisi hanc numinis notionem ab Ægyptiis repetere malueris. Ceterum rarissime monotheismum existere omni modo purum, vel Judæorum docet exemplum, qui Deum tanquam sibi *εγγύριον* (localem) aliarum gentium diis longe potentiorum (quod suo loco con- futabimus), et ipsorum Christianorum incultiorum, qui partim *tritheismum* et cultum hominum sanctorum præ se ferunt, partim Satanam ejusque angelos tau- quam Deo hominibusque infensissimos metuant. » Soli tandem rationalistæ purum in mundum mono- theismum intulerunt. Sic etiam Kæfer, *Bibl. theol.* 1, 38.

adnoto ejusmodi errores non fuisse adeo universales, prout universalis est persuasio existentiae Dei, multo minus constantes prout constans est sententia de Dei existentia, ut patet ex facto. Praeterea novimus originem ejusmodi errorum. Sensuum illusio induxit opinionem de solis motu. Ignoratio causarum eclipsion, earum timorem iniecit, ut cometarum improvisa apparitio, subitque aliarum meteorarum casus (1), astrorumque opinata animatio ortum fortasse dederunt astrologiae. Neque philosophi hac in parte sapientiores populo fuerunt (2). Polytheismus atque idololatria, ut suo loco ostendimus, non nisi serius inducta sunt, neque ita obtinuerunt, ut vestigia ubique non occurrant ideae seu notionis cujusdam supremi numinis, quae semper conservata est ac nullibi penitus extincta (3).

Ad 2. D. Ita ut omnis vera Dei notio ab ipsis exulaverit, N. ut novis fuerit processu temporis superstitionibus foedata C. ut patet ex dictis. Adde hic agi de existentia Dei, non autem de recta vel erronea ipsius divinitatis notione.

Ad 5. N. Grandiores enim Dei ideae, sensus sublimiores divinitatis in judaeorum scriptis reperiuntur: ea nostri poetae adeunt atque oratores, ut inde suas sententias derivent. Quod vero subdunt adversarii de angustis ideis judaeorum circa ipsius spiritualitatem, immensitatem, etc., satis refellitur ex his, quae leguntur Jerem. XXXII, 17, et seqq., ubi sic propheta ad Deum orat: *Ecce tu fecisti caelum et terram in fortitudine tua magna, et brachio tuo extento; non erit tibi difficile omne verbum. Qui facis misericordiam in millibus..... fortissime, magne et potens..... magnus consilio et incomprehensibilis cogitatu; cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam, etc.* Et alibi: *Numquid non caelum et terram ego impleo, dicit Dominus (Jerem XXXIII, 24)?* Hinc usitata apud illos jurandi formula: *Vivit Dominus, in cujus conspectu sto*; ut alia innumera omittam, integra siquidem Scriptura fere esset exscribenda. Commentum porro recentiorum protestantium biblicorum est, quod dicitur de idea nationali Dei apud Judaeos recepta, ac dolendum quod aliqui ex nostris idem adoptare non erubuerint (4). Orta est haec opinio ex eo, quod Deus se exhibeat velut specialem hebraici populi patrem ac defensorem; quod verissimum est, ob peculiare foedus Deum inter ac populum illum initum. At haec confundenda inter se minime sunt, cum immane distent. Quod attinet ad ceteras gentes, non moramur.

Ad 4. N. Cum enim ex eodem principio a diversis

(1) Ita ipse La Place in suo *Essai philosophique*, etc. pag. 4 et seqq. qui his abutitur ad suum finem.

(2) Conf. Cicero, *De natura deorum*, lib. 1, cap. 15 et seqq. edit. Taur.

(3) Cons. Feller, op. cit. n. 95.

(4) Inter ceteros Fr. Oberthür in sua *Idea biblica Ecclesiae Dei*, vol. 1, edit. alt. Solisbaei 1828, pag. 107, scribit: *«Ipsi maximam partem Israelitae, Deum, quem unum, summum maximumque profitebantur, ut unum suae gentis, et Palaestinae terrae Deum, potentiorum tamen quocumque alio aliarum gentium et terrarum numine sibi cogitasse videntur.*

diversae sive bonae sive malae consecutiones deducuntur, patet omnes principium illud admittere, quod pro se omnia suffragia ae generalem consensum habet. Quaecumque sint ideae, quas sibi populi euderunt circa divinitatem, certum est eos in ipsa admittenda divinitate conspirasse. Potest quis decipi in assignando vero horologii opifice, numquid propterea decipietur in aliquo opifice ejusdem statuendo? Omnes quaerunt felicitatem, at non omnes conveniunt circa felicitatis objectum; alii enim in honoribus, alii in divitiis, in voluptatibus, etc., illud collocant: numquid propterea negari potest hominem ad felicitatem ferri? Falsum itaque est, quod ab atheistis assumitur, perinde esse diversas divinitatis notiones admittere ac nullam admittere. Quod Deus existat, vox naturae est, ideoque constans et uniformis; multiplices vero ac depravatae de Deo sententiae non sunt nisi peculiare uniuscujusque aberrationes, circa quas propterea populi dissenserunt, quaeque non extitissent, nisi praecessisset idea divinitatis. Eadem ferme ratione ac omnes, qui christiano nomine censentur, conveniunt circa existentiam et veritatem Christianismi, sectae autem ac protestantismus sunt corruptiones peculiare christianae professionis, et circa quas mirifica semper fuit inter sectarios discrepantia (1).

CAPUT II.

DE DEI UNITATE.

Adversantur unitati Dei polytheistae, sive plurium deorum cultores. An ejusdem erroris rei traduci debeant, qui vulgo *dualistae* audiunt, seu assertores duorum principiorum, praesertim inter eos, qui ex christianis prodierunt, res valde implexa est, de quibus infra agetur. Tritheistae pariter ejusdem pervertitatis traducuntur, eo quod tres divinas personas, non solum relatione, sed natura praeterea ac substantia realiter distinctas affirmant.

Polytheismus licet antiquissimus sit, ac longe lateque diffusus, est tamen monotheismo posterior, ejusdemque corruptio, prout jam observatum est, veritas in his praesertim necessario est anterior errore, cum error in mente nostra non sit nisi corruptio veritatis. Documenta historica id apertissime evincunt (2). Hinc assentiri non possumus nonnullis neotericis, qui temere affirmant etiam apud hebraeos polytheismum praecessisse notioni existentiae unius Dei.

Etsi vero idololatria proprie sumpta confundi non debeat cum polytheismo, ad eum tamen revocari solet

(1) Cons. Segneri, *L' incredulo senza scusa*, part. 1, cap. 5, § 8.

(2) Id luculenter ostendit liber Geneseos, in quo cultus unius Dei ab ipso mundi exordio obtinuisse traditur. Ex historia veterum populorum idem facile colligitur. Jure propterea, saltem hic, Jahn scribit: *«Qui contendunt primam hominum religionem fuisse feticismum, seu cultum creaturarum, et idololatriam, a priori constringunt historiam, et gratis sumunt homines in cognitionibus semper ascendere et nunquam descendere, quod universa historia, et praesertim historia religionis refellit, quae permultos descensus, et etiam Hebraeorum frequentes in idololatriam relapsus memorat»* (*Archaeol.* § 400).

ob superstitionum necessitudinem. Idololatria tum iatiori tum stricto sensu accipi potest. Stricto enim sensu est cultus superstitiosus imaginum, quae vel ut dii habentur, vel falsos deos representant. Latiori et theologico sensu idololatria dicitur quicumque cultus, qui exhibetur tanquam Deo cuivis objecto sensibili, naturali vel manufacto.

Haec peculiarem et accuratam disquisitionem postulant ob exortas aetate hac nostra quaestiones. Ut autem ea, qua par est, perspicuitate progrediamur, duo in primis distinguenda sunt, *objectum et subiectum* idololatriae, seu spectari debet idololatria tum a parte rei, ut fertur, tum a parte colentium.

Ex parte *objecti* multiplex distinguitur idololatria; ac 1. *sabaeismus* seu *astrolatria*, seu cultus astrorum, ut sunt sol, luna, stellae eorumque imagines (Exod. XX, 4, 5; Deut. IV, 16, 19; V, 8, 9,); 2. *zooolatria*, seu *cultus animalium*, ut sunt quadrupedes, aves, insecta, pisces, serpentes, etc., (Rom. I, 25); 3. *anthropolatria*, seu cultus hominum, eorumque simulacrorum, qui robore, potentia aut prudentia polentes, in alios vel beneficii vel malefici, demum defuncti divi accensebantur (1). Recentiori aetate, florente licet philosophiae studio, scelestissimi quippe reges et imperatores adhuc viventes templa obtinebant, in quibus a sacerdotibus sacrificiis colebantur (2). 4. *Cultus rerum sensu carentium*, ut sunt terra, mare, venti, fluvii, ignis, lapides, plantae, etc., ad quam idololatriae speciem reducitur *feticismus*, seu cultus illorum idolorum, quae ex lapide, ligno, etc., quisque sibi ut deos efformat. 5. *Dæmonolatria*, seu cultus dæmonum; praeterea enim gentes malignos spiritus deos credebant, eorumque imagines venerabantur, ut aegyptii Typhonem, et mehestani Ahrimanium et innumerabiles ejus dæmones. Diversa autem haec numina cogi posse et quiescere et dormire et ad sacrificia, in aliis regionibus oblata, tanquam ad epulas proficisci credebantur (3). Quumque diversi sexus fingerentur, praeterea etiam in matrimonii vivere, imo adulteria patrare, et cum hominibus se commiscere existimabantur. 6. His addendus est *cultus imaginum rerum abstractarum*, famae, concordiae, pietatis, fidei, fortunae (4), nec non malorum, sive physicorum, ut febris, orbonae, infortunii, etc., sive moralium, ut contumelia, imprudentiae (5). His omnibus velut diis altaria erigebantur et templa.

Ex parte *subjecti*, seu eorum qui foedis his superstitionibus tenebantur, multiplex pariter distingui debet ratio tendendi in ejusmodi numina pro varia

(1) Herod. lib. 1, 151, 144; Cicero, *Quaest. Tuscul.* 1, 12, 15; *De nat. deor.* 1, 42; III, 15, 25; Diodorus sicutus, v, 74, 80; Fl. Joseph, *Archaeol.* lib. IX, 4, 5. Hinc dii mortui passim in bibliis dicuntur.

(2) Cfr. Joan. Alberti Fabricii, *Bibliographia antiquaria*, Hamburg. 1760, pag. 367.

(3) Iliad. 1, 425, 424, 609, 611; Lucianus in *Dial. de sacrificiis*; III, Reg. xviii, 27, 28.

(4) Cic. *De nat. deor.* lib. III, 16, 25, 24; *De leg.* lib. II, cap. 8, ed. Taur.

(5) Plin. *Hist. natur.* lib. III, 5.

colentium opinione, cultura, aetate seu aetate incul-tiori. Multitudo seu populus recensita obiecta eorumque simulacra vel omnia vel saltem pleraque ut vera numina habebat, quibus sacrificia, preces, vota offerebat, ut ex dicendis constabit. Alii autem statuas ut sedes saltem deorum existimabant, in quas numina per consecrationem tanquam incantamentum cogebantur; hinc illis quoque motus humani tribuebantur (1). Alii solem pariter, lunam ac sidera ut deos colebant, dum alii illa velut deorum sedes, aut symbola et emblemata venerabantur. Sequiori tamen aetate philosophi nonnulli pluralitatem deorum ut unius ejusdemque divinitatis symbola et attributa varia atque operationes spectarunt; seu verius, mythologiam et poetarum commenta hac ratione exponere conati sunt (2).

Ex levi hac polytheismi et idololatriae cultus adumbratione, sub duplici respectu considerati, colligitur 1. non omnes quidem ethnicos pari superstitionis gradu sorduisse, sed alios plus alios minus; 2. infertur non omnes simulacra ut deos habuisse, sed plures illa vel ut sedes deorum, vel saltem ut divina quadam virtute praedita existimasse; 3. quod consequens est, non omnes et singulos cultu absoluto, sed multos solum relativo cultu eis honorem impendisse; rudiores quosque sive multitudinem, nempe populum, tum in pluralitatem deorum credidisse, tum passim eorum effigies ac simulacra pro veris numinibus habuisse, iisque cultum tribuisse absolutum; 5. cum pleraque ejusmodi numina reali carerent objecto, vel saltem destituerentur objecto sensibus et vita praedito, cujusmodi ex. gr. erant omnia numina abstracta superius recensita, vel etiam Jupiter, Mercurius, Venus, etc., infertur reos idololatriae proprie dictae eos omnes fuisse, qui etiam solo cultu relativo eorum colerent simulacra.

Quoad priores idololatriae species vix ulla est controversia; ast non modica viguit et viget circa reliquas postremas duas. Protestantes enim plerique, ut faciliorem viam sibi sternerent ad accusandam ecclesiam catholicam idololatriae in cultu imaginum, commenti sunt omnem ethnicorum cultum perinde ac cultum israelitarum, qui accusati frequenter sunt in Scripturis idololatriae superstitionis, fuisse semper relativum, nusquam vero absolutum, atque israelitas reos tantum in eo fuisse, quod effigies veri Dei contra legis praescriptum venerati fuerint, non autem quod falsa numina reipsa coluerint. Neoterici autem nonnulli scriptores his annis, protestantium vestigia hac in parte premere haud veriti, duo affirmarunt: 1. Ethnicos pluralitatem deorum minime admisisse, 2. eos idola non coluisse nisi ut diversa simulacra unius veri Dei, ut sic adstruerent *consensum communem* generis humani in unius Dei veritate admittenda.

(1) Curtius, Diod. sicutus, lib. XVI, cap. 46. Plin. *Hist. natur.* lib. XXXVIII, cap. 4; conf. Joan. Alb. Fabric. op. cit.

(2) Cfr. S. August. *De civit. Dei* lib. VI; Lact. *Div. Inst.* lib. V et VI.